

Moto z Gutzkowových *Rytířů ducha* k *Babičce* Boženy Němcové

JAROMÍR LOUŽIL

Jako moto ke své *Babičce* použila Božena Němcová citátu z prvního dílu románu Karla Gutzkova *Rytíři ducha*: „Daraus siehst du, daß die Armen nicht so ganz elend sind, wie wir uns denken; sie haben wirklich mehr Paradies, als wir uns einbilden und selbst besitzen!“ (Němcová 1999: 7)¹

Od té doby byla *Babička* vydána mnohokrát, žádný z jejích vydavatelů se však nepokusil Gutzkowovo moto bibliograficky blíže určit, neřku-li konfrontovat jeho znění v *Babičce* s předlohou, popřípadě zkoumat důvody Němcové pro jeho volbu. Pokud jde o první bod, učinil to až německý bohemista Anton Blaschka v roce 1965: přesně určil původ mota a zaznamenal i odchylky od jeho předlohy (Blaschka 1965: 135n). Vydavatelé dalších českých vydání *Babičky* to však ignorovali a zůstali při starém všeobecném odkazu na *Rytíře ducha*. Blaschka se nedivil nechuti českých vydavatelů *Babičky* probírat se devíti svazky Gutzkowova románu, uveřejněním předlohy mota však zároveň ukázal, že zásah Němcové do Gutzkowova textu nebyl jen nepodstatnou stylistickou odchylkou (vyplývající snad z citování po paměti), nýbrž že šlo o jeho vědomou úpravu. Původní znění Gutzkowovy předlohy zní: „Daraus siehst du, teurer Kommunist, sagte Dankmar, indem er seine Cigarre an dem von Kathrine hingestellten Lichte anzündete, daß die Armen auch nicht so ganz elend sind, wie du dir denkst. Sie haben wirklich mehr Paradies, als wir uns einbilden und selbst besitzen. Eine Landpartie sonntags ist dem Handwerksmann eine so große Freude wie dir vielleicht

1] České znění mota: „Z toho vidíš, že chudí nejsou tak docela ubozí, jak si myslíme; ve skutečnosti mají více ráje, než se domníváme a než sami vlastníme.“

eine Einladung beim Prinzen Ottokar sein würde“ (Gutzkow 1853a: 75).²

Již Blaschka upozornil na ironický charakter oslovení „drahý komunisto“. Gutzkow tak nepřímou označil soud, že chudí jsou ubozí, za názor komunistický a distancoval se od něj. Němcová naopak tím, že toto oslovení vypustila (a převedla navazující vedlejší větu „než si myslíš“ do plurálu „než si myslíme“), přiznala onomu soudu obecnou platnost a ztotožnila se s ním. Zároveň upozornila na rozdíl mezi radostmi prostých lidí (výlet řemeslníka do přírody) a maloměšťáků (toužících po přijetí v nobl společnosti).

Proč si však Němcová vybrala pro motto k *Babičce* právě citát z Gutzkowova díla *Rytíři ducha* (pakliže si je ovšem vybrala sama)? Zdůvodnění Jaroslavy Janáčkové, že Němcová „jím spojuje svůj výtvar s románem, který právě patřil k živě četbě vzdělanců v jejím okolí“ (Janáčková 1999: 271), nestačí, protože takových děl by bylo možno jmenovat víc. Pouhou hypotézou zůstává i myšlenka, že ke Gutzkovi přivedlo Němcovou sblížení s mladou generací (Josefem Václavem Fričem) (tamtéž: 294). Musíme se proto ptát, čím ji oslovovalo právě dílo Gutzkowovo. Přímé vyjádření Němcové v tomto ohledu nemáme.

Německý spisovatel Karl Gutzkow (1811–1878) (Macháčková 1961: 164n; srov. Dietze 1981: 107n.) patřil k populární skupině radikálních literátů označovaných jako Mladé Německo (Ludolf Wienbarg, Theodor Mundt, Ludwig Börne, Heinrich Laube, Heinrich Heine aj.), kteří odmítali dosavadní ideální poezii (Ideal-dichtung) a kult klasiků. Karl August Varnhagen von Ense napsal ve svém pamětním spise pro kancléře Metternicha o jejich orgánu *Stuttgarter Literaturblatt*, že „je v něm hlásán drzý a sprostý liberalismus, že je v něm znevažována každá důstojná autorita, zejména Goethe že je zlolajně hanoben, a každý spisovatel, jenž se neza-

2] Český překlad mota: „Z toho vidíš, drahý komunisto, řekl Dankmar [Siebertovi], zatímco si zapaloval doutník od svíčky přinesené Kateřinou, že chudí nejsou tak docela ubozí, jak si myslíme; ve skutečnosti mají více ráje, než se domníváme a než sami vlastníme. Nedělní výlet na venkov možná způsobí řemeslníkovi stejně velkou radost, jakou by tobě udělalo pozvání k princovi Otakarovi.“

pojí do prázdného povyku, který se ozývá od roku 1830 [tj. po Červencové revoluci ve Francii] ze všech stran, že je prohlašován za špatného a o německé vlasti nepřátelsky smýšlejícího. V této nenávisti ke Goethovi, k filosofu Hegelovi, jehož nauka se zdála být příliš nakloněná stávajícímu řádu, k Prusku, kde umírněnost a pořádek nedovolily vzniknout divokému politickému řádění, sklonu k osobní nevázanosti a drzému výsměchu, byl vychován jmenovitě Gutzkow jako spolupracovník onoho literárního listu.“ (Varnhagen von Ense 1984: 109n)

Gutzkow byl velice plodný spisovatel a publicista, uplatňoval se ve všech žánrech, nevyhýbal se žádným tématům, vyhledával naopak náměty kontroverzní, rád provokoval, odvážně nastoloval ožehavé problémy, ale jejich řešení se (až na výjimky) vyhýbal. Jako příklad lze uvést z oblasti nábožensko-morální jeho skandální román *Wally, die Zweiflerin* (*Pochybovačka Wally*, 1835), jehož hrdinka koketuje „s osvobozením těla“ a s ateismem a skončí nakonec sebevraždou; z oblasti politické pak jeho úvahy o výhodách a nevýhodách monarchického a republikánského zřízení (které ovšem vyústily v kuriózní hybrid, jakousi monarchii s demokratickými rysy) a jeho vize přestavby společnosti v duchu rovnostářského komunismu Wilhelma Weitlinga. Podle Gutzkova byla *Wally* románem „ze života moderní ženy“, v očích současníků pak klíčovým románem, v němž se za literárními postavami skrývaly obecně známé osobnosti doby: César představoval samotného Gutzkova, Delphine Rahel Varnhagenovou, Wally pak Charlottu Stieglitzovou, prototyp romantické milenky, která se probodla dýkou, aby vyburcovala svého muže k básnické tvorbě. Kvůli *Wally* byl tehdy Gutzkow a spolu s ním celé Mladé Německo ostře napaden reakčním žurnalistou Wolfgangem Menzlem. Gutzkow proto vyzval Menzla dokonce na souboj, ten ho však odmítl. Cenzura pak v lednu 1836 knihu za protináboženská a nemravná místa zkonfiskovala, Gutzkow byl odsouzen na čtyři měsíce do vězení a všechny spisy Mladého Německa byly zakázány (Gutzkow 1852: 191; srov. Scurla 1986: 197).

Z rozsáhlého a mnohotvárného literárněpublicistického díla Karla Gutzkova budil ve své době pozornost především jeho

román *Ritter vom Geiste* (*Rytíři ducha*, 9 dílů, 1850–1851), který shrnoval v řídké dějové osnově Gutzkowovy náboženskofilozofické, sociálněkritické a politické názory. Podle Geoga Lukáče se Gutzkow pokusil v návaznosti na francouzskou „tendenční literaturu“ o vytvoření moderního románu, zahrnujícího všechny problémy soudobé společnosti. Odpovídající formu se domníval nalézat v románu „des Nebeneinanders“, libujícím si v širokém líčení prostředí a problémů, který měl nahradit tradiční román „des Nacheinanders“, založený na „zastaralé“ vnější dějovosti (Lukács 1955: 80). Úroveň Zolova naturalismu, jímž se přitom inspiroval, byla však Gutzkowovi nedosažitelná. Pozoruhodná je jeho charakteristika „heinovského“ spisovatele, kterého se pokouší (v povídce *Seraphine*) „koupit“ reakční ministr: „Je-li na vás něco zločinného, nejsou to ani tak určité názory, zneškodňované ostatně svou výstředností, jako váš styl“ (Gutzkow 1845: 59n; srov. Oesterle 1972: 104; viz též Schneider 1966: 177). Státní orgány se dokonce zabývaly myšlenkou, zda by nebylo možno využít „heinovského pera“ k propagaci oficiálních názorů.

Gutzkow správně chápal politicky opoziční význam Heino-va „frivolního psaní“ a pokusil se je zprvu i napodobit. Avšak zatímco Heine byl „frivolním jakobínem“ (jak se sám nazval), Gutzkow zůstal stát v tomto ohledu na pozicích frivolních anakreontiků z dob francouzského osvícenství. Pobouřením, které *Wally* i v některých liberálních kruzích vyvolala, se dal zastrašit a své vystoupení na obranu „emancipace těla“ omlouval jako izolované pochybení (Gutzkow 1870: 169). Abychom spravedlivě posuzovali jeho chování, musíme vidět, že podobně pruderní postoje zaujímali nejen konzervativní církevní a političtí činitelé, ale i někteří představitelé radikální demokracie. Ludwig Börne např. prohlašuje Gutzkowovu *Wally* za „Voltaireovy exkrementy“ (Börne 1968: 767n) a Heinovu frivolitu zavrhuje s odůvodněním, že opravdový revolucionář nebojuje proti reakci laškováním s děvčaty, nýbrž vroucími modlitbami k Bohu (Börne 1850: 109, 810; srov. Oesterle 1972: 101n.).

Nevíme, zda Němcová znala Gutzkowovu *Wally*, velmi dobře však znala jeho komedii *Das Urbild des Tartuffe* (1844), neboť ji

přeložila do češtiny (1857), a ta obsahovala podobné svobodomyšlné názory. V dopise manželovi Josefu Němcovi z 13. 6. 1857 o Tartuffovi napsala: „[...] je to takový *pobožnůstkář* – vlk v kůži beránčí, a výborný kus pro náš lid. Dám si na tom záležet. Zaopatřil mi to [Ferdinand Halánek] z bibliotéky divadelní i s Mescéryho podpisem a policejním vyškrtáním nelibých jim míst.“³ A dále líčí dobovou atmosféru, ve které na překladu pracovala: na venkově „se vzrývá bigotismus, misionáři se toulají po krajích, poutě se vzrývají, porodinec je plnější a kapsy kněžské; srdce lidu prázdnější.“ I v dopisech synovi Karlovi se několikrát dotýká Gutzkova. Po smrti syna Hynka mu píše 13. 9. 1856: „On by s jeho povahou ovšem byl musel také mnoho zkusit, ale to musí každý, kdo má cituplné srdce a rozum jasný, otevřený, to musíš i ty, i my, i sta jiných (těch Ritter vom Geiste – jak je Gutzkow nazývá), ale přece škoda jeho mladého života“ (Němcová 2004: 286). V dopise z 22.–23. 12. 1856 mu pak doporučuje jako četbu kromě Goetha a Schillera „z novějších Gutzkova, romány Bozovy (Dickens) – Marryata – Coopera – Angličané mají krásnou literaturu – jmenovitě dostaneš-li vypůjčit Sealsfielda [...]“ (tamtéž: 366). Heinemu by prý ještě nerozuměl.

Román *Rytíři ducha* nebyl četbou pro lid, nýbrž četbou vzdělanců ze středních vrstev, otevřených novým myšlenkám. Podobně jako čtenáři *Wally* poznávali i čtenáři *Rytířů ducha* za průhlednými maskami jejich hrdinů „známé a důležité osobnosti své doby“. „*Rytíři ducha* tvořili po dlouhou dobu téměř výlučné téma denních rozhovorů o literatuře. Nechtěl-li člověk zaostat za moderním stupněm vzdělání, musel si pospíšit, aby si tento román opatřil v půjčovně knih nebo u nějakého knihy kupujícího přítele, neboť mohl každým dnem počítat s tím, že se bude muset v dobré společnosti podrobit malé zkoušce z *Rytířů ducha*“ (B. [?] 1858: 120). Přes počáteční váhání setkávali se *Rytíři ducha* s kladným přijetím, hlavně u levicových intelektuálů a literátů. Tak píše mladohegelovec David Friedrich Strauß 4. 12. 1850 svému příteli

3) Božena Němcová: *Korespondence* III (v tisku, dle obtahu J. Janáčkové).

Friedrichu Theodoru Vischerovi: „Minulý týden jsem přečetl první svazek Gutzkowova nového románu *Rytíři ducha*, který jsem bral do rukou s předsudkem proti autorovi i titulu, se zájmem a napětím jej četl a s úctou odložil“ (Rapp 1952: 271).

Charakterizovat stručně Gutzkowovo psaní je obtížné. Nevyznačuje se pevnou stavbou (o jasné dějové linii ani nemluvě), je nesoustavné a přetřité, jeho postavy jsou nejednoznačné, občas si i protiřekají; ačkoliv jde evidentně o tendenční literaturu, není jasné, které postavy reprezentují názory autorovy atd. Gutzkow je všeobecně označován za příslušníka mladoněmecké literatury. To je však zařazení příliš obecné. Varnhagen von Ense odmítá představu, že tzv. Mladé Německo představovalo organizovanou skupinu literátů; podle něho sestávalo vlastně jen z Gutzkova. Zároveň ale říká, že „v literatuře byl odedávna určitý prvek opozice, který se nachází se státem, církví a mravy ve víceméně rozhodném boji. Tak tomu bude vždycky a věčně a cenzuře a policii se to nepodaří nikdy potlačit [...] Neřešitelná obtíž tkví však především v tom, že literatura má pro každý směr, považovaný dnes za nebezpečný a trestuhodný, v zásobě skvělé vzory a ostré zbraně, kterým už vůbec nelze upírat vážnost a platnost.“ Voltaire, Byron, Wieland, Fichte, Schleiermacher a mnozí další „dosáhli pozvolna nesporné, řekl bych státem sankcionované úcty, a upadlo v zapomenutí, že to kdysi byli rouhači proti mravům a víře v Boha, kteří byli vládami nenáviděni a pronásledováni!“ (Varnhagen von Ense 1984: 112n)

Vymezení mladoněmecké literatury bylo od začátku a zůstalo trvale nejasné. Zprvu zahrnovala podle Varnhagena von Ense všechny mladé autory, kteří se bouřili proti kultu klasiků. Georg Büchner ztotožňoval později mladoněmeckou literaturu pouze s „literární partají Gutzkova a Heina“. V dopise Hermannu Pückler-Muskauovi z 6. 1. 1836 tvrdí Varnhagen von Ense konečně, že „takzvané Mladé Německo sestávalo vlastně jen z Dr. Gutzkova, velikého, avšak brutálního talentu, a tomuto mladému muži se dostalo nyní té cti, že se jím zabývají všechny německé vlády a k tomu i Spolkový sněm!“ (tamtéž: 106n). Heinrich Laube prý sleduje „solidnější směr“ a spolu s Mundtem se už dal na cestu úplného smíru se státem. (V českém prostředí nemohl však Lau-

be hlouběji působit pro své šovinistické opovrhování Slovanů.⁴⁾ Kromě toho prý policie zasahuje i do oblastí, kde nemá co dělat; v této souvislosti padla již i jména „démonických dam“, Rahel Varnhagenové von Ense a Bettiny von Arnim.

Vraťme se však k *Rytířům ducha*. Přestože jsou označováni za román, dokonce tendenční, neobsahují žádné jednoznačné poselství a nemají ani jasnou dějovou linii. Hlavní postavy, princ Egon von Hohenberg, malíř Dankmar Wildungen, jeho bratr Siegbert, účastník Kosciuskova povstání, komunista Louis Armand aj., vedou nekonečné diskuse o všem možném a nemožném. Pokud jde o náboženství, zaujal k němu Gutzkow již ve své *Wal-ly* kritické, ano, negativní stanovisko. „Náboženství je produktem zoufalství, jak by mohlo zoufalství léčit?“ (Gutzkow 1852: 43), praví hrdina tohoto románu César. Pokouší se pak aplikovat na náboženství dobově módní teorii homeopatie, podle níž jsou nemoci (stejně jako prostředky proti nim) jednoduché a jen jejich symptomy složené. Nepodobá se křesťanství spíše lektvaru uvařenému ze stovky ingrediencí, u kterého přeplněnost tradičními biblickými příčinami způsobuje, že proti bolesti duše je zcela neúčinné? „Jedno z jeho dogmat ruší druhé.“ V *Rytířích ducha* zastává však Gutzkow již kompromisní názor, že náboženství je nezbytným předpokladem ctnosti (tj. mravnosti), a základní vadu soudobé politiky vidí v tom, že žádné náboženství nemá (Gutzkow 1853d: 23).

To, že Božena Němcová vypustila v motu k *Rytířům ducha* oslovení „drahý komunisto“, nás nesmí mýlit; v románu samém je téma komunismu dotčeno mnohokrát, aniž by to Němcové vadilo. Je třeba si ovšem uvědomovat, že v této době nepředstavuje komunismus ještě jasně definovanou doktrínu (odstranění soukromého vlastnictví, nastolení diktatury proletariátu apod.), nýbrž jsou pod něj zahrnovány různé víceméně radikální humanistické, filantropické, sociálněutopické a politické názory a projekty. Je zde také traktován pod různými jmény, například bratrstvo pospolitého života, dokonalá communité, saint-simonismus, svobodné

4) Srov. dopis Leopolda Hansmanna Boženě Němcové z 21. 6. 1856 (Němcová 2004: 248).

zednářství, carbonarismus, maçonerie. Hned úvodní rozhovor hlavních postav *Rytířů ducha* o díle Tomáše Kempenského *Následování Krista* (z 15. stol.) vyúsťuje v tvrzení, že autor byl komunist, protože každý středověký klášter byl vlastně komunistickou falanstérou, Ikarií. Princ Egon vysvětluje komunismus Tomáše Kempenského klášterní omezeností jeho pohledu na svět; není proto realizovatelný ve větším rozsahu (např. v celé Římské říši). V tom smyslu je pak i on pro komunismus (Gutzkow 1853e: 183).

V tomto duchu se nesou také všechny úvahy a diskuse hrdinů Gutzkowových *Rytířů ducha*. Gutzkowovi jde zřejmě o náboženské (křesťanské) zakotvení socialismu a komunismu. Je třeba ovšem zopakovat, že jeho vyjádření na podobná témata jsou někdy rozporuplná, ba zmatená. Komunista Dankmar se zamýšlí nad odvěkou potřebou lidstva osvobodit se od nahodilých podmínek existence sdružováním. Vzájemnou domluvou se lidé pokoušejí vytvořit nad *přírodním* (zvířecím) světem druhý, *morální* svět. Tím mělo být původně náboženství (křesťanství). (Stojí za zaznamenání, že k této koncepci měl blízko i mladý Bedřich Engels, který si vysoce cenil Schleiermachera proto, že vyznával křesťanství v duchu Mladého Německa, jmenovitě Gutzkova a Mundta; Marx – Engels 1983: 664.) „Kde vidím lidi, ne – jak říkají jezuité – kteří věří, ne – jak říkají svobodní zednáři – kteří se milují, kde vidím lidi, kteří pouze myslí? Existuje žebříček pojmů, tak jednoduchých, tak hluboko zakotvených v lidském nitru, že ho dokáže zvládnout i ta nejprostší inteligence. Na tyto pojmy ať si podá lidstvo ruku, odpřísáhne je a prohlásí slavnostně, že jen pro tuto přísahu chce ještě žít a umírat“ (Gutzkow 1853e: 197), říká Dankmar. Na Egonovu námitku, že tedy musí přijít nový mesias, Dankmar odpovídá, že nyní se lidstvo musí stát samo sobě mesiasem.

Tak se dostáváme ke zrodu myšlenky *rytířů ducha*, tajného spolku, který by byl s to změnit svět. Při tom musí Gutzkow čelit ostré kritice Georga Büchnera, podle něhož je nemožné změnit společnost pomocí idejí: „Hmotná bída, v níž se nachází velká část Německa, je stejně smutná a hanebná jako bída duchovní. A v mých očích není ani zdaleka tak zarmucující, že ten či onen liberál nesmí nechat tisknout své myšlenky, jako že mnoho

tisíc rodin si nemůže omastit své brambory“ (Poschmann 1977: 234). Tímto postojem Büchner skutečně již překračoval horizont Gutzkowova myšlení. Georg Lukács o něm právem napsal, že to byla sice nejvýznamnější postava Mladého Německa, ale i tak že to nebyl ani „plebejský jakobín jako Börne, ani všestranný dialektik jako Heine“, nýbrž pořád jen omezený liberál (Lukács 1955: 65). V oblasti sociální teorie se to projevilo v tom, že Gutzkow nepostoupil od mladoňemectví k mladohegelianismu, který otevíral cestu k teorii revoluční přeměny společnosti.

Také Gutzkowovo pojednání otázky demokracie je nejednoznačné a rozporuplné. V *Rytířích ducha* prohlašuje, že všichni jsme demokraté, že „demokracie je jako náboženství“, a opakovaně ujišťuje, že demokracie nevede ke komunismu (Gutzkow 1853d: 13, 1853e: 183). Hrabě Bensheim tomu nevěří a všechny demokraty by nejraději postřílel. Pryč s feudálním státem a šlechtou, prohlašuje Dankmar; bez odstranění dynastií a šlechty nelze uvést lidstvo do pohybu! I princ Egon („poloviční mudrc a poloviční blázen“) odmítá dědičnou šlechtu a je proto označován za komunistu. Dankmar však vzápětí svůj postoj zmírňuje: budoucnost prý nepatří dnešní, ale budoucí monarchii, a šlechtu není třeba vyhubit, nýbrž pouze omezit. Místo dědičné aristokracie pak navrhuje udělování šlechtictví za zásluhy (vojákům, vynálezčům a podnikatelům) (Gutzkow 1853a: 264n). Pokud jde o občanskou rovnost jako základní princip demokracie, myslící člověk podle něj odmítá rovnost s lůzou v národním shromáždění: „ten chce rovnost v nároku na velkou čest, která tkví v tom obecném, co nás všechny spojuje“, jen to nás ochrání před pádem zpět do barbarství (Gutzkow 1853a: 241). Siegert jde v obhajobě stávajících poměrů ještě dál: šlechta se prý již učí mluvit jazykem naší doby a stavět se jako prostředník mezi panovníka a lid, a ten je šťastný, že v ní nachází zastání.

Úvahy o rovnosti a demokracii se nemohly vyhnout otázce postavení žen. Německá feministka hraběnka Ida von Hahn-Hahn jednala podle vypravěče románu nedůsledně, když přestoupila ke katolicismu; „v důsledném úsilí o svobodu a ženskou velikost měla vlastně hodit stvořiteli rukavici k boji a jít do školy nových

ateistů. Ona však volila v nepřírozeném sebedopřívání místo Byrona krajně nudného Tomáše Kempenského a místo nepatrného doktora Feuerbacha z Norimberka pompézního papeže v Římě“ (Gutzkow 1853d: 383). Až zmatené jsou též Gutzkowovy úvahy o práci. Princ Egon odmítá teorii lidských práv a místo ní hlásá teorii lidských povinností: narozením nezískávám nárok na utopii štěstí a svobody, nýbrž pouze příležitost dobývat si práci právo být člověkem; až získá toto učení všeobecnou platnost, stane se nám naše zrození pramenem štěstí a radosti (Gutzkow 1853e: 204). Zatímco komunisté viděli v práci kletbu (Gutzkow 1853a: 222), my v ní vidíme spásu. V pojetí práce jako kletby u Gutzkova doznívají, zdá se, křesťanské kořeny utopického komunismu (po vyhnání z ráje byl člověk odsouzen k tomu, „aby si v potu tváře dobýval svůj chléb“; Bible 1991: 24). S tím souvisejí i vulgárně protikapitalistické výpady v *Rytířích ducha*, například že kapitál je obluda požírající lidi (Gutzkow 1853c: 172) nebo že římský bůh Hermes byl zároveň bohem obchodníků i podvodníků (Gutzkow 1853d: 49).⁵ Ochrana práce je podle Dankmara předním úkolem státu, ano, ten má dělníkům zajistit postavení nadřazené všem stavům. Ostatní diskutující ovšem namítají, že všechny tyto změny nejsou možné bez zničení feudálního státu, bez nové francouzské revoluce a sociální nivelizace.

Karl Gutzkow sledoval pozorně rozvoj spolkové činnosti v souvislosti s demokratizací společnosti. (K zakotvení shromažďovacího práva v ústavě Rakousko-Uherska došlo postupně až v letech 1867 a 1918.) Proces sdružování chápal jako výraz přirozené potřeby lidí osvobodit se od nahodilých podmínek existence (Gutzkow 1853e: 192n). Život je ve velkém nebezpečí, a jak jinak ho můžeme chránit, než že se domluvíme a sdružíme? Cílem nesčetných dílčích pokusů bylo – a je – konečné sjednocení celého lidstva (Gutzkow 1953e: 194). Tento proces narážel na dvojí překážky, *vnější*, dané v panujících polofeudálních politických poměrech, a *vnitřní*, spočívající v absenci sebevědomé občanské

5] Totéž tam vyjadřuje jazyková hříčka „Krämerei ist Gaunerei“.

společnosti. Vždyť lidé, jejichž mluvčím zde Gutzkow je, sdílejí reakční stanovisko církve a státu, že vrchnosti jsou nám dány od Boha a vymáhat si na nich nějaké ústupky je hřích, za který se musíme kát. Chce proto dokonce zřizovat zvláštní spolky kajícníků (Reubünde). „Z vlastního svobodného podnětu se sešlo několik spřízněných duší, aby daly veřejným působením knížecímu domu na vědomí, že národ, za jehož pravé zástupce se prohlásily, nyní *lituje* způsobu a podoby, jakými si při posledních bouřích na knížatech vyvzdoroval určité koncese“ (Gutzkow 1853a: 47). Věc jen znejasňuje Gutzkowovo další prohlášení: „Jestliže jsme se vyslovili proti pobuřování, demokracii a komunismu, není tím ještě řečeno, že jsme spolek kajícníků (Reubändler)“ (Gutzkow 1853a: 178).

Karl Gutzkow nebyl velký spisovatel, byl to spíše neobyčejně plodný a všestranný publicista se širokým, ovšem poněkud chaotickým záběrem. Jeho beletristické práce nemají jasnou tematickou strukturu (postavy a příběh), jeho publicistické práce nesvědčí – pomineme-li autorovy všeobecně známé opoziční a pokrokové postoje – o vyhraněném světovém názoru. V náboženství odmítá církevní tradicionalismus a věroučný dogmatismus, ve filozofii kolísá mezi mladoněmectvím a levým hegelianismem, v politice zastává liberální a radikálně demokratické až sociálněutopické postoje. Výsadní místo ve společnosti přisuzuje práci, solidarizuje se se sociálně diskriminovanými, zvláštní pozornost věnuje postavení žen. Svoje názory nepodává v teoretické, nýbrž zbeletrizované podobě; jako názory mnohdy kontroverzních literárních postav jsou proto často nejasné a nekonzistentní. Josef Nadler o něm případně napsal, že si osvojil „bohaté a zmatené vědomosti“ (Nadler 1928: 115). V případě románu *Rytíři ducha* jde o nesouvislou a rozporuplnou všehochoť myšlenek, subjektivních názorů a postojů týkajících se především oblasti nábožensko-filozofické a sociálněpolitické. O Armandovi si policejní agent Hackert v duchu říká, „že je to taky jeden z těch rytířů ducha, kteří jsou možná už na nejlepší cestě spáchat nějakou velkou, svět napravující pitomost“ (Gutzkow 1853d: 71).

Z toho všeho plyne, že Božena Němcová nemohla od Gutzkova převzít nějaký ucelený světový názor, pojetí života a literatury, mohl jí však poskytnout mnoho informací, poznatků a podnětů k zamyšlení, které jí domácí prostředí a osoby jí blízké poskytovaly jen v malé míře, nebo vůbec ne. Gutzkowovi *Rytíři ducha* se tak řadí k podobným populárně naučným spisům z četby Boženy Němcové, jako byly *Listy přítele přítelkyni o původu socialismu a komunismu* Františka Matouše Klácela (Klácel 1849; srov. Dvořáková 1976). Ty se ovšem lišily od *Rytířů ducha* užším vymezením svého předmětu a jeho konformně křesťanským pojetím; navíc tím, že byly adresovány jmenovitě Boženě Němcové. Vyrovnávání se s kontroverzním dílem Karla Gutzkova, zejména s jeho *Rytíři ducha*, mohlo nepřímo přispět k formování jejího vlastního názoru na život a na svět.

Literatura

B. [?]

1858 Charakteristiken von Schriftstellern und Künstlern. Karl Gutzkow, in *Erinnerungen*, leden 1858, s. 120

BIBLE

1991 *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih)* (Praha: Zvon)

BÖRNE, Ludwig

1850 *Ludwig Börne's Aphorismen und Fragmente mit einer Auswahl seiner Pariser Briefe* (Hildburghausen: Bibliographisches Institut)
1968 *Schriften* 5 (Düsseldorf: Melzer)

BLASCHKA, Anton

1965 Das Motto zur *Großmutter* von Božena Němcová, in *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur*, edd. B. Havránek, R. Fischer (Berlin: Akademie-Verlag), s. 135n

DIETZE, Wolfgang

1981 *Junges Deutschland und deutsche Klassik* (Berlin: Rütten & Loening)

DVOŘÁKOVÁ, Zora

1976 *František Matouš Klácel* (Praha: Melantrich)

GUTZKOW, Karl

1845 *Seraphine*, in K. G.: *Gesammelte Werke* 3 (Frankfurt a. M.: Literarische Anstalt)

1852 *Wally, die Zweiflerin*, in K. G.: *Gesammelte Werke* 13
(Frankfurt a. M.: Literarische Anstalt)
1853a *Ritter vom Geiste*, sv. 1 (Leipzig: Brockhaus)
1853b *Ritter vom Geiste*, sv. 2 (Leipzig: Brockhaus)
1853c *Ritter vom Geiste*, sv. 3 (Leipzig: Brockhaus)
1853d *Ritter vom Geiste*, sv. 4 (Leipzig: Brockhaus)
1853e *Ritter vom Geiste*, sv. 5 (Leipzig: Brockhaus)
1870 *Lebenserinnerungen* (Leipzig: Hesse)
1970 *Wally, die Zweiflerin*, in *Gutzkows Werke* (Leipzig: Hesse)

JANÁČKOVÁ, Jaroslava
1999 *Komentář*, in B. Němcová: *Babička* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny), s. 269–344

KLÁČEL, František Matouš
1849 *Listy přítelkyni o původu socialismu a komunismu*
(Brno: K. Winiker)

LUKÁCS, Georg
1955 *Skizze einer Geschichte der neueren deutschen Literatur*
(Berlin: Aufbau-Verlag)

MARX, Karl – ENGELS, Friedrich
1983 *Über Geschichte der Philosophie. Ausgewählte Texte*
(Leipzig: Reclam)

MACHÁČKOVÁ, Věra
1961 *Der junge Engels und die Literatur (1838–1844)* (Berlin: Dietz)

NADLER, Josef
1928 *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften 4*
(Regensburg: Habel)

NĚMCOVÁ, Božena
1999 *Babička* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)
2004 *Korespondence II* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)
v tisku *Korespondence III* (dle obtahu J. Janáčkové)

OESTERLE, Günther
1972 *Integration und Konflikt. Die Prosa Heinrich Heines im Kontext
oppositioneller Literatur der Restaurationsepoche* (Stuttgart: Metzler)

POSCHMANN, Henri
1977 *Bürgerliche Freiheitsideologie und soziale Determination,
in Streitpunkt Vormärz. Beiträge zur Kritik bürgerlicher und
revisionistischer Erbeauffassungen* (Berlin: Akademie-Verlag)

RAPP, Adolf (ed.)
1952 *Briefwechsel zwischen Strauß und Vischer 1* (Stuttgart: Klett)

SCURLA, Herbert
1986 *Die Brüder Grimm* (Berlin: Verlag der Nation)

SCHNEIDER, Friedrich
1966 *Pressefreiheit und politische Öffentlichkeit* (Neuwied: Luchterhand)

VARNHAGEN VON ENSE, Karl August
1984 *Kommentare zum Zeitgeschehen. Publizistik, Briefe, Dokumente 1813–1858* (Leipzig: Reclam)

PhDr. Jaromír Loužil, CSc., Praha